

Un regeneracionista a Menorca: el pensament pedagògic de José Pérez de Acevedo (1861-1917)

Xavier Motilla Salas

Universitat de les Illes Balears

Algunes dades biogràfiques¹

Cal considerar la personalitat i l'obra de José Pérez de Acevedo y López del Castillo possiblement una de les més complexes i interessants de la història educativa menorquina del començament del segle XX. La seva figura s'ha d'entendre en el si de la història educativa de Menorca entre la d'altres grans mestres i pedagogs que han treballat a la nostra terra, com el mestre i pedagog ciutadellenc Joan Benejam i Vives; Antoni Juan i Alemany, impulsor de l'ensenyament globalitzat, actiu i significatiu a Menorca a través dels passejos escolars; Mateu Fontirroig i Jordà, introductor del mètode Montessori i de l'escoltisme en el seu centre educatiu privat a Maó; Gabriel Comas i Ribas, un dels mestres pioners en la graduació escolar a les illes; i Andreu Ferrer i Ginart, defensor de l'ensenyament en la nostra llengua, entre d'altres.²

1. Aquest article s'emmarca dins un estudi més ampli sobre la figura de José Pérez de Acevedo, que presentarem el febrer de 2002 com a memòria d'investigació dels estudis de tercer cicle del Departament de Ciències de l'Educació de la Universitat de les Illes Balears, amb el títol de *José Pérez de Acevedo i l'educació popular a Menorca (1903-1917)* i que fou dirigit pel Dr. Bernat SUREDA GARCÍA. Hom pot trobar més desenvolupat l'aspecte biogràfic del catedràtic d'institut en l'esmentat treball.

2. Alguns dels treballs bibliogràfics que hom pot consultar sobre els mestres esmentats són: COLOM, A.J. "Les idees pedagògiques de Joan Benejam a través dels seus escrits "mallorquins" (segle XIX)". *Revista de Menorca*. Maó: vol. 1996, p. 29-42; COLOM, A.J. "Joan Benejam i Vives. Vida, ideo-

Potser afirmar que Acevedo políticament visqué el sexenni revolucionari, la Primera República Espanyola, la Restauració borbònica, els successos del 98 i els conflictes de les primeries de segle succeïts a l'Estat espanyol, per a algunes persones seria dir-ho tot i alhora per a d'altres no dir res. D'ascendència familiar espanyola, de pare sevillà, Acevedo nasqué i féu els estudis de batxiller a l'Havana. Precisament l'any en què ell acabava els estudis de batxiller a l'Institut de l'esmentada ciutat, es creava a Madrid la Institución Libre de Enseñanza. Durant una de les seves estades a l'Estat espanyol el trobem involucrat de ple en l'activitat de l'Ateneu Científic i Literari de Madrid, no debades en fou secretari durant tres anys acadèmics —els compresos entre el 1884 i el 1887—, en uns moments en què la Institución Libre de Enseñanza començava a influir en la política oficial i, com és ben sabut, en el mateix Ateneu, espai de discussió com era i que difonia des de la seva tribuna els postulats krausoinstitucionistes. No dubtem a atribuir certes influències institucionistes en el pensament del nostre home. Podríem dir que Acevedo fou partícip en aquests anys del que s'ha vingut a denominar la *Institución difusa*, entenent per això que, sense pertànyer als cercles més íntims de l'institucionisme, era partícip de la seva visió de la vida i molt especialment dels models i de les pràctiques educatives que desenvolupaven. Assistí uns anys més tard a l'Exposició Universal de Barcelona com a corresponsal del diari cubà *La Marina*. Són, en definitiva, els seus anys de formació i d'estudis no oficials a l'Estat espanyol. Sabem que es llicencià en filosofia i lletres a la Universitat de l'Havana l'any 1893, tot i que dissortadament no hem localitzat cap document en què s'especifiqui la data d'inici dels seus estudis. Tot just un any més tard de llicenciar-se, el trobem formant part del cos de professorat d'ensenyament secundari a les colònies antillanes. Retornaria a l'Estat espanyol després dels successos del 98 i creiem que s'instal·là a Madrid, d'on era originària la seva muller. No tenim dades dels anys compresos entre el 1898 i el 1903 llevat de la correspondència que mantingué amb l'Administració pública sol·licitant ser admès en el cos de professorat d'ensenyament secundari. Aquest últim any, el 1903, una vegada incorporat al cos oficial de professorat de l'Estat espanyol, fou destinat a l'Institut de Maó.

logia pedagògica i personalitat". *Revista de Menorca*. Maó: vol. 1997, p. 79-110; MARTÍN JIMÉNEZ, I. *El sistema educatiu a Menorca (1800-1939)*. Una visió estructural. Ciutadella: Ajuntament de Ciutadella, Institut Menorquí d'Estudis, 2000, p. 261-283 i 297-305; MOTILLA SALAS, X. "Educació i família en el mestre Mateu Fontirroig Jordà (1866-1931)". *Educació i Cultura*. *Revista Mallorquina de Pedagogia*, n. 15. Palma: Universitat de les Illes Balears, Departament de Ciències de l'Educació, 2002 (a impremta); BAL·LE, M.; PERELLÓ, M. *Gabriel Comas i Ribas: la seva vida i obra*. Palma de Mallorca: Universitat de les Illes Balears, Col·lecció Els Nostres Educadors, n. 6, 1998; i, finalment, SANCHO ORELL, M. *El mestre Andreu Ferrer i l'ensenyament a Artà (1916-1928)*. Palma de Mallorca: Institut de Ciències de l'Educació, Universitat de les Illes Balears, Col·lecció Els Nostres Educadors, n. 2, 1984.

A Menorca participà en diverses obres culturals dirigides a la instrucció popular, de les quals sempre fou un entusiasta col·laborador i propagandista. Entre les iniciatives de caire social i pedagògic en les quals Pérez de Acevedo participà d'una manera o altra, cal destacar, a més de la creació de l'Ateneu Científic, Literari i Artístic de Maó (1905), la seva participació i vinculació a la instauració de l'Extensió Universitària a Maó (1904), de la qual fou el secretari i l'ànima de la junta local. Així mateix, altres iniciatives en què també participà durant la seva estada a Menorca foren la constitució de l'Ateneu Popular (1908), la Casa del Poble (1913), la Gota de Leche (1906),³ on contribuí en la fundació i el govern, i, més indirectament, també l'Ateneu des Castell (1909), a més de donar suport tant al Dispensari Antituberculós de Pons Marqués com a les guarderies de pàrvuls de José Roca de Togores. Igualment també promogué l'estudi, per part de l'Ajuntament, de la constitució de locals per a escoles graduades. Bona part d'aquestes iniciatives es desenvoluparen gràcies a l'esperonament que representaren les conferències que al llarg d'aquests anys es pronunciaren a l'Extensió Universitària de Maó i al caliu creat per aquesta institució.⁴ En paraules del mateix Pérez de Acevedo: "No atribuyo á la Extensión Universitaria y á su primogénito el Ateneo Científico un poder mágico capaz de crear un movimiento, de despertar unos deseos, de avivar unas aspiraciones que antes no existían; pero no puede menos de asegurarse que esas aspiraciones y deseos y esa acción hacia la cultura individual y colectiva, que estaban en potencia, han podido llegar al acto, han aparecido, merced á ambas instituciones que han reunido elementos antes aislados; que han despertado á muchos, que, en una palabra, han producido el ambiente favorable, necesario para que la vida culta se desarrolle; de suerte que, aunque desaparecieran, no se extinguiría su influencia ni podría borrarse de la memoria de las generaciones venideras sus esfuerzos y trabajos."⁵

3. Sobre l'esmentada institució, vegeu SUREDA GARCÍA, B. "Extensión universitaria y lucha contra la mortalidad infantil: La gota de leche de Mahón (1904-1913)". Dins: RUIZ BERRIO, J.; BERNAT MONTESINOS, A.; DOMÍNGUEZ, M. R.; JUAN BORROY, V. M. (ed.). *La educación en España a examen (1898-1998)*. Saragossa: Ministerio de Educación y Cultura, Institución Fernando el Católico, Excma. Diputación de Zaragoza, vol. II, 1999, p. 103, 112; i SUREDA, B.; MOTILLA, X. "Educació de les mares i lluita contra la mortalitat infantil: Enric Alabern Sáez i la Gota de Leche de Maó (1906-1916)". *Revista de Menorca*. Maó: 1r semestre 2001 (a impremta).

4. Sobre el moviment d'extensió universitària a Menorca, vegeu MOTILLA SALAS, X. "Burgèsia liberal i educació popular a Menorca: l'Extensió Universitària de Maó (1903-1908)". *Educació i Cultura. Revista Mallorquina de Pedagogia*, n. 13. Palma: Universitat de les Illes Balears, Departament de Ciències de l'Educació, 2000, p. 63-76.

5. PÉREZ DE ACEVEDO, J. "Menorca en la primera década del siglo XX. Instrucción Pública". *Revista de Menorca*. Maó: vol. 1911, p. 26.

Pel que fa als seus coneixements pedagògics, li eren familiars una gran quantitat d'obres nacionals i estrangeres sobre l'educació integral, així com també els autors clàssics com Rousseau, Fröebel, Pestalozzi, Spencer, Tolstoi, i d'altres autors contemporanis seus provinents del camp de la psicologia i la sociologia com Demolins, Bunge i Le Bon. D'ideologia demòcrata i republicana, s'afilià al Partit Republicà menorquí; al capdavant de la direcció, intentà orientar-lo cap a una tasca cultural.

Durant els seus anys a Maó, pronuncià diverses conferències i publicà diversos treballs que ens ajuden a veure clarament quins foren els seus principals interessos. Com a conferenciant tractà temes educatius, d'afers socials, artístics, històrics i polítics. Donà diverses conferències de marcat caire educatiu i de denúncia social com foren "El Progreso" (1904), "Instituciones sociales convenientes a Menorca" (1908), "Feminismo" (1909), "Educación y misión social de la mujer" (1909), "El analfabetismo en Menorca: hay que enseñar a leer" (1910), "¿Que són los ateneos?" (1910), "Huelga de los mineros ingleses" (1912), "Cuestión social y sus soluciones" (1912), a més de prologar les obres *Principios de mutualidad* de Victoriano Benítez (1906) i *Historial de la Gota de Leche* de Francesc Hernández Sanz (1910). Realitzà també el treball *Menorca en la primera década del siglo XX. Instrucción pública* (1911). Tanmateix, dins aquest mateix gruix també hauríem d'incloure dues conferències més que feien referència al funcionament de l'Extensió Universitària de Maó, com foren "Resumen de las conferencias explicadas en el curso 1903-1904. Discurso pronunciado en la noche del 18 de junio por don José Pérez de Acevedo Secretario de la Junta Local" (1904) i "Comunicación al Congreso de Extensión Universitaria reunido en Oviedo" (1908). D'altra banda, s'ocupà de temes artístics a *El Modernismo* (1906) i *Exposición de dibujos* (1908). Participà en diversos homenatges, com el dedicat al poeta J. M. Gabriel y Galán (1909), Charles Darwin (1909) i el mestre i pedagog Joan Benejam (1912), a més de fer una conferència de marcat signe polític com fou "El socialismo" (1910). Finalment, també s'ocupà de temes històrics en les tres conferències que féu sobre "Las Cortes de Cádiz" (1911), en un discurs pronunciat en el marc de la "Fiesta de la Raza Iberoamericana" (1916) i en alguns treballs i pròlegs com ara "Nuestro director en el extranjero" (1914) o "*La prehistoria en las Islas Baleares*" de F. Kessler (1915). S'ha de dir que les conferències i treballs aquí recollits no representen pas totes les seves participacions en actes culturals i polítics atès que també intervingué en diversos mítings polítics del Partit Republicà o en actes d'inauguració en els quals sovint solia realitzar un resum de les diverses opinions i punts de vista expressats pels conferencians convidats. Com a conferenciant es destacà per ser un dels millors que passaren per la tribuna de l'Ateneu, i es convertí en l'orador per excel·lència de l'esmentada entitat.

La seva tasca difusora d'entitats culturals

A Pérez de Acevedo, cal considerar-lo un dels personatges clau en la creació de diverses entitats culturals aparegudes al principi del segle XX a Menorca, especialment els ateneus que en aquests anys apareguren a les poblacions de Maó i es Castell, atès que fou la persona que amb més èmfasi propagà la idea i la necessitat de crear un centre a imatge i semblança del de Madrid. Efectivament, l'ideal per ell perseguit era l'Ateneu Científic, Literari i Artístic de Madrid, del qual havia estat secretari abans d'arribar a Menorca i que considerava: “[...] norma y modelo de cuantos con igual ó parecido nombre y con la misma tendencia, se han creado en nuestra patria [considerant-lo, tant a ell com als fundats sota els mateixos ideals, una societat lliure i perdurable atès que] tienen por su constante cambio de socios y la libertad de sus estatutos, la condición de poder cambiar sus métodos y trabajos al unísono con las necesidades de los tiempos y las orientaciones distintas de los estudios”.⁶

La creació d'un ateneu d'aquestes característiques era per a Acevedo la concreció final d'un llarg procés de creació d'institucions culturals que allunyessin les classes populars de les tavernes i d'altres establiments freqüentats. En unes conferències que pronuncià l'any 1908 en el marc de l'Extensió Universitària a l'Ateneu Científic, Literari i Artístic de Maó, intitolades “Instituciones sociales convenientes a Menorca”, ja demostrava clarament el seu pensament sobre la importància de la gradual i progressiva substitució dels espais de reunió majoritàriament freqüentats per les classes populars al començament de segle (cafès i tavernes) per altres de més culturals i adoctrinadors, com els casinos i els ateneus. Pérez de Acevedo considerava que: “La taberna puede matarse, substituyéndola primero con el café. Me diréis que también en los cafés se despachan licores; seguramente, pero se pueden tomar otras bebidas higiénicas, café, té, refrescos, y además el local es más amplio, hay más luz, hay más gente, pueden concurrir mujeres y niños, en una palabra, el ambiente es menos favorable al vicio. El café se parece á la taberna mas es una taberna atenuada y por consiguiente de acción menos dañina. Esta atenuación crece en el casino o círculo, que debe substituir al café, porque son sociedades en las que no se permiten escándalos, en las que además de los recreos propios que en los cafés se encuentran, hay lectura ó música ó tertulia más numerosa, elementos todos que restan devotos á Baco. El casino puede perfeccionarse convirtiéndolo en Ateneo en donde la vida espiritual tiene el mayor lugar, en donde no se juega, en donde no se bebe, centro de reunión el más puro, el más

6. PÉREZ DE ACEVEDO, J. “Bibliografía. Rafael M. Labra. *El Ateneo (1835-1905)*. *Notas históricas*. Madrid. Alonso 1906”. *Revista de Menorca*. Maó: vol. 1906, p. 265.

progresivo.”⁷ Pocs comentaris podem afegir, era ben clar quin era l’ideal d’institució a aconseguir, tot i que fos conscient que el pas de la taverna a l’ateneu per part de les classes treballadores no era gens fàcil ateses les condicions en què vivien aquestes classes i els seus interessos.

Per a Pérez de Acevedo s’havia de combatre la misèria i la ignorància, l’una conseqüència de l’altra, mitjançant institucions socials que tinguessin per objecte la higiene i la previsió de les classes populars per tal de millorar llurs condicions. En la segona de les abans esmentades conferències féu un repàs de les institucions socials que durant els darrers anys s’havien anat creant a Menorca amb l’embranzida de les campanyes de l’Extensió Universitària, vertader caliu de la creació de diverses entitats, com l’Ateneu Científic, Literari i Artístic de Maó, amb les Cambres de Comerç i Agrícola que s’hi domiciliaven, la Lliga Antituberculosa i la Gota de Leche, alhora que recomanava la creació d’una lliga antialcohòlica, així com també portar a terme la iniciativa que el seu amic Bonifaci Iñiguez, aleshores director de l’Institut, havia anomenat “Comedores económicos” per tal de millorar l’alimentació de les classes populars a Maó. A més, demanava la substitució de les anomenades escoles de costura per unes vertaderes escoles de pàrvuls, així com també féu referència explícita a la necessitat d’instaurar les colònies escolars per part del municipi i unes escoles d’economia domèstica, la finalitat de les quals havia de ser instruir les dones treballadores i de classe mitjana en les diverses tasques de la llar.⁸

Importància de l’alfabetització en el seu discurs

Dos anys més tard de les abans esmentades conferències, el dilluns dia 17 d’octubre de 1910, en el discurs inaugural de l’Ateneu Científic, Literari i Artístic pronuncià una conferència sota el lema d’“El analfabetismo en Menorca: hay que enseñar a leer”. Acevedo hi denuncià l’elevada taxa d’analfabetisme, d’un 69,82%, que hi havia a Menorca respecte d’altres províncies de l’Estat espanyol, tot i que posà de manifest que la creació de quatre ateneus a l’illa demostraven l’elevat grau de cultura i d’educació de la població. Tanmateix, de les dades que aportà, se’n deriva una major taxa respecte de la mitjana estatal, que era d’un 60%, però menor que el 77,43% de les Illes Balears en conjunt. Considerava que la major fita aconseguida per l’home civilitzat era la lectura i, per tant, era de cabdal importàn-

7. PÉREZ DE ACEVEDO, J. “Instituciones sociales convenientes a Menorca”. *Revista de Menorca*. Maó: vol. 1908, p. 194.

8. *Ibidem*, p. 189-206.

cia alfabetitzar les classes populars —atès que l'analfabet es podria considerar un cec intel·lectual—, no debades els pobles més ignorants es corresponien amb els més pobres, i així ho intentà reflectir amb l'anàlisi de les dades d'analfabetisme de diferents països europeus. Denuncià també que la higiene era menor als països amb menor cultura i major analfabetisme, és a dir, amb major ignorància i, com a conseqüència d'aquest fet, també era major la mortalitat infantil. Relacionà el poder militar i polític d'un país amb el grau de cultura dels seus habitants. Finalment, féu una defensa de la premsa com a mitjà escrit d'importància cabdal, ja que tenia una major incidència entre la població en general que no pas els llibres o altres mitjans de difusió de la paraula escrita.⁹ Un any més tard, en un treball encarregat per l'Ateneu Científic, Literari i Artístic de Maó en el qual es tractaven diverses temàtiques del primer decenni a Menorca, Pérez de Acevedo ressenyà els principals avenços en matèria educativa. Segons el seu parer: “La instrucción pública oficial no está desatendida en Menorca si la comparamos con otras regiones de España. Ni el número de las escuelas es menor del que la ley atribuye al total de habitantes de la Isla, ni los locales en que están establecidas son cual en otras poblaciones, ni los maestros faltan á sus deberes, antes por el contrario, pueden servir de modelo por su entusiasmo, por su cultura y por la discreción de su conducta en todos los terrenos. Pero no ha de satisfacernos el que no se esté peor que en otras provincias; hay que empeñarse en estar mejor, en colocarse en condiciones adelantadas de Europa y América y en las provincias vascongandas.”¹⁰ En nombrosos escrits denuncià la mala situació de l'educació primària. Considerava l'educació, com tots els regeneracionistes pedagògics, l'arrel fonamental sobre la qual s'havia de regenerar el país després de la desfeta colonial de l'any 1898: “El problema fundamental de España es la enseñanza, porque a todos los otros contiene.”¹¹ Tal com es defensava majoritàriament des dels sectors regeneracionistes, s'havia de començar per l'alfabetització de les classes populars en primer terme. En l'esmentada lliçó inaugural d'Acevedo del curs acadèmic de 1910-1911 de l'Ateneu Científic, Literari i Artístic de Maó constatam aquest sentiment regeneracionista de denúncia de la mala situació de l'Estat espanyol, producte de la manca de cultura de la població. Solucionar el problema de l'analfabetisme esdevé cabdal per a aquests sectors intel·lectuals. En l'esmentada lliçó inaugural, Pérez de Acevedo, tot remarcant la importància de l'ensenyament de la lec-

9. Vegeu *La Voz de Menorca*. Maó, 20 d'octubre de 1910. L'esmentada conferència fou reproduïda íntegrament a: PÉREZ DE ACEVEDO, J. “El Analfabetismo en Menorca”. *Revista de Menorca*. Maó: vol. 1910, p. 330-347.

10. PÉREZ DE ACEVEDO, J. “Menorca en la primera...”, p. 25.

11. PÉREZ DE ACEVEDO, J. “El Analfabetismo ...”, p. 330.

toescriptura, ens diu: “[...] leer y escribir es la base de toda sabiduría humana; sin estos conocimientos los demás no pueden llegar á nosotros: la puerta del templo de Minerva, que diría un clásico, no tiene otra llave que la lectura. Lo único, tal vez, que se nos enseña és á leer; los otros conocimientos los aprendemos; todos somos algo autodidácticos, que dicen los alemanes. No quiero con esto significar que sea innecesaria en un todo la dirección de un profesor en cualquier ciencia; pero la única enseñanza en que es de todo punto imprescindible la acción del maestro es la de la lectura.”¹² L’analfabet esdevé un ésser incomplet en el si de la societat, puix que les estructures de les societats modernes demanaven una formació que els fos adequada: “Porque el analfabeto es un hombre incompleto é incompletadas é inadecuadas al medio social han de ser sus obras. Fijad la atención en cualquier orden de la actividad humana y encontraréis la mayor incapacidad y la mayor miseria asociadas á la mayor incultura.”¹³

Per a Acevedo no era suficient millorar i fomentar l’educació primària, ja que s’havia de facilitar la possibilitat de llegir i escriure a tota la població. Això havia de ser possible mitjançant la premsa: “A la oscura aldea, al extraviado caserío no llegan los libros; pero llegan los periódicos. Es la prensa una de las instituciones fundamentales de la vida moderna y de absoluta necesidad para la posible existencia de los gobiernos representativos que rigen todos los pueblos cultos y que serían ineficaces sin ella. Todas, absolutas todas las manifestaciones de la actividad humana, desde la política internacional é interior, la ciencia, el arte y la industria, hasta las diversiones privadas, tienen en la prensa periódica su vehículo y sin ella no hubieran llegado á su actual maravilloso desarrollo. La prensa es el sistema nervioso de la humanidad civilizada. [...] La hoja periódica palpitante, caldeada á veces por la pasión, pero siempre ansiosa de ideal, llega á todos los rincones del mundo y en ellos deja la palabra culta, ó la idea noble, ó la noticia que hace comparar y deducir... y hasta sus anuncios con sus toscos grabados y sus hiperbólicos elogios dan á conocer los artefactos nuevos, el descubrimiento útil, la mercancía necesaria. Y sobretudo nos hace entrar en la comunidad de los hombres civilizados: expulsar de esta comunidad á cualquiera es una gran injusticia.”¹⁴ Les conseqüències de la desaparició de la premsa serien molt perjudicials per a la cultura, atès que era el mitjà de difusió més fàcil i segur per a tota la població.

12. *Ibidem*, p. 337.

13. *Ibidem*, p. 332.

14. *Ibidem*, p. 346-47.

L'educació de les nenes: el seu discurs coeducatiu

Acevedo fou partidari en tot moment de la coeducació en l'ensenyament, tot i que aquesta afirmació l'hem d'entendre amb certes matisacions puix el seu discurs coeducatiu presenta les contradiccions pròpies de l'època en què va viure. Considerava l'educació especial proporcionada a les nenes un dels mals socials que calia desterrar per tal d'avançar culturalment. Calia, doncs, “[...] que las niñas y los niños juntos aprendan, no palabras huecas para brillar más ó menos en un salón, sino verdades útiles para la vida, necesarias como alimento de la inteligencia, lo mismo para el varón que para la hembra, porque la verdad no tiene sexo. Llamo la atención sobre la eficacia de la educación en común de ambos sexos porque se considera en España, por algunos, como poco conveniente en países de nuestra raza [...]”.¹⁵

El novembre de 1908 el mestre i pedagog ciutadellenc Joan Benejam féu una conferència a l'Ateneu de Maó que poc després fou editada en un llibret. Fou precisament arran de la lectura d'aquesta obra, intitolada *Vida Nueva. Plan de mejora social por medio de un nuevo sistema educativo*, que aparagueren les discrepàncies entre Acevedo i Benejam pel que fa al tema de l'educació diferenciada per a nens i nenes. Pérez de Acevedo afirmà: “El Sr. Benejam compara al hombre y á la mujer con el sol y la luna; pide por ende educación distinta para ambos sexos, según la diversa misión que han de desempeñar en el mundo, si bien señala que hay muchas mujeres necesitadas de una cultura semejante á la del hombre, para poderse ganar el pan. No discutimos estas diferencias entre los dos sexos; pero en lo que se refiere á la educación intelectual, á la instrucción propiamente dicha, tan solo la coeducación es capaz de condicionar á la mujer para ocupaciones que necesiten verdadero caudal científico. Además, la mujer soltera, casada ó viuda, ha de vivir en constante relación con el hombre: padre, esposo, hijo ó hermano; debemos querer que la mujer viva la misma vida intelectual que el hombre, que cese el divorcio espiritual que hay, sobre todo en España, entre los dos sexos; y esto no puede conseguirse sin la coeducación.”¹⁶

Cal recordar que fou precisament el tema de l'educació de la dona un dels més controvertits dins l'obra i el pensament del mestre Benejam, atès que en aquest punt es distancià dels autors krausoinstitucionistes amb l'adopció d'un esperit més sexista i discriminatori. Benejam defensà una educació de la dona específica que tingués en compte, sobretot, el seu paper com a mare i com a encarregada de

15. PÉREZ DE ACEVEDO, J. “Menorca en la primera...”, p. 28.

16. PÉREZ DE ACEVEDO, J. “Bibliografía. Juan Benejam. *Vida Nueva. Plan de mejora social por medio de un nuevo sistema educativo*”. *Revista de Menorca*. Maó: vol. 1908, p. 218-219.

la llar i que, per tant, havia de ser diferent a la dels nens. Defensà a ultrança l'educació de la nena, tot i que en escoles separades a les dels nens i orientada a satisfer les necessitats pròpies del gènere femení segons el seu parer, és a dir, la cura de la llar. Per això defensà una educació per a les nenes que abracés disciplines com ara l'economia domèstica, les labors, la moral cristiana i les nocions d'aritmètica per tal d'organitzar aquesta economia familiar.¹⁷ Fou precisament aquesta concepció de l'educació femenina el que féu discrepar Acevedo del mestre Benejam, puix que el primer considerava que ambdós sexes havien de rebre la mateixa educació i advocà per una vertadera coeducació, al seu parer fonamental.

Poc després d'aquesta puntualització, crítica amb les idees de Joan Benejam pel que fa a la coeducació, Pérez de Acevedo pronuncià dues conferències que aprofundien més en la situació social de la dona i en la importància d'una educació igualitària per a ambdós sexes. Ens referim al conjunt de conferències que dedicà al moviment feminista i a l'educació de la dona entre els mesos de març i abril de l'any 1909. En alguns aspectes, com ja hem pogut observar en la citació anterior, podríem considerar el pensament educatiu de Pérez de Acevedo d'avançat per al seu temps a Menorca, puix que, tot i que en aquests anys es defensés des de determinats sectors la graduació escolar i la coeducació —a Menorca principalment foren Gabriel Comas, Mateu Fontirroig, i en general les escoles racionalistes impulsades per Joan Mir i Mir, les que dugueren a terme una graduació escolar i que advocaren per la coeducació—, tampoc no era tan habitual per a un catedràtic d'institut del seu temps defensar-ho amb tanta insistència i deler, sobretot si tenim en compte que, per a ell, la coeducació havia de partir realment de la igualtat. No opinava com molts autors, incloses dones, que promocionaven una coeducació en la diferència, és a dir, una escola mixta en lloc d'una educació igual per als dos gèneres. Precisament, anys més tard, la mestra i pedagoga alaiorenca Margarida Comas fou una de les persones que defensà amb més claredat la coeducació, entesa aquesta com una educació igual per a ambdós sexes i en tots els graus de l'ensenyament.¹⁸

Com dèiem, Pérez de Acevedo pronuncià poc després de les afirmacions anteriors dues conferències a l'Ateneu Popular intitolades "Feminismo" i "Educación y misión social de la mujer" en les quals perseverà en les seves opinions, que

17. Vegeu VILAFRANCA MANGUÁN, I. "Juan Benejam Vives (1846-1922). Pensamiento y obra pedagógica". Tesi doctoral dirigida pel Dr. Antoni Petrus. Facultat de Pedagogia, Universitat de Barcelona. Barcelona, octubre de 2001, p. 427-432.

18. Per aprofundir més en aquesta idea, vegeu BERNAL MARTÍNEZ, J. M.; COMAS RUBÍ, F. (ed.). *Margarita Comas. Escritos sobre ciencia, género y educación*. Madrid: Biblioteca Nueva, 2001, p. 21-42.

degueren trencar no pocs tabús en el seu moment a la nostra societat illenca. En la primera d'elles realitzà un repàs de què era i com havia sorgit el moviment feminista. Definí el feminisme com tot aquell conjunt d'aspiracions de la dona encaminades a obtenir un règim d'igualtat absoluta entre ambdós sexes, és a dir, una igualtat en tots els camps, legislació, política i costums. Entenia que les suposades diferències físiques i psíquiques entre l'home i la dona eren majoritàriament causades per l'educació més que no pas per la naturalesa: "El hombre desde los principios de la civilización se ha considerado físicamente más fuerte que la mujer y partiendo de la inferioridad de ésta se han establecido las leyes civiles, las políticas y, lo que es peor, las costumbres. En todos los terrenos se ha considerado inferior á la mujer y se la ha tratado y educado como inferior, con lo cual se ha sofocado el desarrollo de sus mejores cualidades. [...] la desigualdad actual entre el hombre y la mujer tanto en lo físico, como en lo intelectual, tanto en los oficios manuales, como en las artes y en las ciencias, proviene de la diferente educación, mejor dicho, de la ineducación en que hasta hoy se ha mantenido á la mujer de todas las clases sociales."¹⁹

Per a ell, era prou evident que, quan una dona s'havia pogut educar en qualsevol de les activitats humanes, no havia estat inferior a l'home. En definitiva, el problema femení era un problema pedagògic, d'educació, d'ensenyament. Fou precisament en la posterior conferència, intitulada "Educación y Misión social de la mujer", on intentaria donar resposta a diverses qüestions, com ara si la dona havia de ser educada, si havia de ser educada en el mateix que l'home i, finalment, si s'havien d'educar en comú ambdós sexes. Tanmateix, vistes les anteriors afirmacions, i l'obvietat del tema per a Acevedo, no ens ha d'estranyar gens que, referint-se a la primera de les preguntes, considerés més que evident que la dona no sols tenia dret a l'educació sinó que la necessitava. Pel que fa a la segona de les qüestions plantejades a la conferència —si la dona i l'home havien de ser educats de manera igual—, constatà que encara predominava l'opinió contrària, perquè, suposadament, amb una educació igual la dona podria perdre el seu encant. Per a ell era prou clar que l'educació havia de ser la mateixa per a ambdós sexes: "Se califica á la mujer de reina del hogar, y lo que se quiere en realidad por dicha tendencia es la subordinación completa de la mujer á las conveniencias del hombre, con arreglo á la fórmula de Rousseau: "Todo lo que ha de hacer Sofía, ha de ser para Emilio". Todo ser que pretendamos educar debe serlo íntegramente: á la mujer se le da una educación muy deficiente y defectuosa, y de aquí su desequilibrio psíquico, porque la cultura de su inteligencia no puede moderar el predominio de sus facultades afectivas."²⁰

19. Vegeu *La Voz de Menorca*. Maó, 23 de març de 1909.

20. Vegeu *La Voz de Menorca*. Maó, 17 d'abril de 1909.

Finalment, pel que fa al darrer punt —la coeducació— Acevedo constata que en les societats més avançades i progressistes els nens i les nenes anaven junts a l'escola en tots els graus, com ho feien al carrer: “El beneficio es grande: la psiquis de la mujer se vigoriza, y el hombre suaviza las asperezas de su carácter. En España podría mejorarse mucho la enseñanza si se reunieran los dos sexos. Bajo el aspecto económico haría esto más factible la instauración de la escuela gradual.”²¹ La proposta d’Acevedo ultrapassava la simple construcció dels centres, advocava per una escola graduada en què assistissin conjuntament nens i nenes i en la qual es facilités la mateixa vida intel·lectual a uns i altres. Tanmateix, Acevedo, emmarcat en el discurs krausoinstitucionista de la coeducació, no arribà a qüestionar la funció tradicional assignada a les dones. Demanà una major incorporació de les dones en els centres educatius per tal de dignificar la seva situació d’inferioritat, elevar el seu nivell cultural i alhora ampliar el seu camp de possibilitats. Fonamentant-se en la convivència real dels dos sexes en la família i en la societat, pretenia desenvolupar una base cultural comuna que fes possible una unió complementària i enriquidora d’ambdós sexes, base d’una vida en comú harmònica i equilibrada que s’havia d’iniciar a l’escola.

Importància de l’educació gradual i integral

Pérez de Acevedo, alhora que defensava una educació igual per a ambdós sexes, també tenia present que l’alumnat no era homogeni. Conseqüentment, considerava que calia aplicar diferents mètodes si es volia arribar al desenvolupament complet i integral de cada nen. Fou arran de la lectura de l’obra *Vida Escolar* del mestre artenenc Andreu Ferrer Ginart, aleshores mestre de l’Escola des Migjorn Gran —llibre que pretenia facilitar el seguiment personal dels alumnes mitjançant l’elaboració d’un historial de cada nen—, que ens diria: “No hay dos niños iguales. Dentro de las grandes líneas que dibujan los caracteres generales de la especie en cada uno hay la incontable serie de rasgos particulares que constituye y determina cada individualidad. Este principio ha llevado la pedagogia moderna por nuevos caminos, y lo mismo que la medicina nos dice que no hay enfermados sino enfermos, la ciencia de la enseñanza ha substituído el concepto el niño por el de niños, que son distintos en lo físico, en lo intelectual, en lo moral y a los que, por consiguiente, hay que aplicar métodos distintos si se quiere obtener el desarrollo completo, íntegro de cada uno. Para poder aplicar estos diversos sistemas hay que

21. *Ibídem.*

conocer a cada niño y saber, si es posible, de dónde viene, es decir, como son, o eran, sus padres, y cómo lo han hecho no sólo la herencia paterna sino el medio en que ha vivido y las otras influencias que sobre él han actuado modelando su alma y su cuerpo. Cualquiera que haya enseñado, que haya tenido discípulos, sabe cuán distinto es el niño de la ciudad del criado en el campo, hasta el punto de que se puede asegurar que el segundo, aunque pertenezca a una familia culta, se queda en ayunas de quasi todo lo que se explica, porque carece de léxico urbano, que pudiéramos decir; en cambio, las facultades de observación están en él mucho más desenvueltas que en su colega de la ciudad que todo lo ha oído, pero que ha aprendido poco por sí mismo.”²²

Amb les diverses recensions dels llibres que anaven arribant a l'Ateneu Científic, Literari i Artístic del qual fou bibliotecari, Pérez de Acevedo ens demostra que es mantenia informat de les noves iniciatives pedagògiques que es duïen a terme en aquells anys. Sobre el fenomen de les colònies escolars opinava: “Conocidos son de todos los que a la Pedagogía se dedican, los admirables resultados que, para el desarrollo físico y psíquico de los niños, se logran con estas colonias ó viajes de verano introducidos en España (si no estamos mal informados por la Institución Libre de Enseñanza) [...]”²³ De fet, un any més tard d'aquestes afirmacions, en demanà la instauració, com ja s'ha dit, per part del municipi maonès. L'any 1909 el mateix Ajuntament acabaria per organitzar-ne amb un gran èxit.²⁴

Acevedo participà activament en la lluita per la creació a Maó de dues escoles graduades, que finalment no es materialitzarien, i d'escoles de pàrvuls adients a les necessitats dels infants. La campanya a favor de les escoles graduades s'encetà a Maó arran de la conferència que impartí sobre l'analfabetisme l'any 1910. L'Ateneu de Maó encarregà a una comissió, encapçalada pel mateix Acevedo i pel misser i pensador maonès Pere Ballester, d'estudiar i elevar al consistori maonès la

22. PÉREZ DE ACEVEDO, J. “Bibliografía. *Vida Escolar* por Andrés Ferrer Ginart, Maestro nacional de primera enseñanza. Historial del alumno”. *Revista de Menorca*. Maó: vol. 1912, p. 62-63.

23. PÉREZ DE ACEVEDO, J. “Bibliografía. *Colonia Escolar del Puerto de Andraitx organizada por el Excmo. Ayuntamiento de Palma*”. *Revista de Menorca*. Maó: vol. 1907, p. 223.

24. Les colònies escolars es perfilaren com un moviment de pedagogia del temps lliure al final del segle XIX. La primera que es coneix fou la de Zuric l'any 1876. A l'Estat espanyol les colònies foren introduïdes pel Museo Pedagógico Nacional de la mà de l'institucionista Bartolomé Cossío. A Mallorca, la primera colònia escolar tingué lloc al port de Sóller i el seu organitzador fou Miquel Porcel i Riera. A Menorca, anys més tard, l'Ajuntament de Maó organitzà la primera colònia escolar l'any 1909 amb gran èxit; les colònies es mantigueren pràcticament durant trenta anys. Vegeu OLIVER JAUME, J. *L'higienisme escolar a Mallorca. Aportacions a la sistematització del seu estudi (1880-1936)*. Palma de Mallorca: Direcció General d'Educació, Conselleria de Cultura, Educació i Esports. Govern Balear, 1992; COLOM, A. J. *Miquel Porcel i els inicis de l'activisme escolar a Mallorca*. Palma: Centre d'Estudis Gabriel Alomar, 1984.

necessitat de les esmentades escoles i la viabilitat del projecte. Aquestes escoles graduades, que havien de ser habilitades per a dos-cents nens cada una, s'havien d'adequar "[...] con arreglo á todos los preceptos de la pedagogía e higiene", atès que havien de ser "dos escuelas bellas y sanas, rodeadas de jardines y bosquesillos que sean la alegría de niños y maestros y el orgullo de Mahón".²⁵ Dissortadament no tenim constància que la proposta es dugués a terme en aquells anys.

La millora de l'educació infantil

D'altra banda, Pérez de Acevedo juntament amb l'aleshores delegat del govern, José Roca de Togores, amb el qual l'uní una forta amistat, mantingué una intensa campanya per eliminar les llavors anomenades escoles de costura i substituir-les per escoles de pàrvuls, concebudes com a casals d'infants. El nostre home denuncià les pèssimes condicions higièniques i educatives de les esmentades escoles de costura, atès que sovint eren "[...] una habitación en la que se recogen mediante un corto estipendio niños de ambos sexos, durante el día; los locales que se dedican á ello son los más anti-higiénicos, á menudo infectos y quasi siempre húmedos; en alguno de ellos el retrete está en la misma sala en que respiran los niños; y en estos locales al cuidado de una vieja indocta y sucia por lo regular, tirados por el suelo las más veces, se ven los chicos sin el aire, sin la luz, sin la limpieza que necesitan, amontonados en algunos casos, pues ni espacio tienen, ya que hay costura de éstas en la que se reunen más de 30 niños".²⁶

Era aquest el principal motiu que l'impulsà a donar suport a les guardaries de pàrvuls que Roca de Togores volgué implantar a Maó, ja que les considerà una obra d'higiene social fonamental i necessària, perquè les mares hi podrien deixar llurs fills, menors de sis anys, atesos correctament tant en l'alimentació com en la higiene. Anys abans del debat que s'acabaria creant a la premsa al voltant de la necessitat d'aquestes guarderies per a la població maonesa, Pérez de Acevedo ja n'havia denunciat la manca i exposat en què havien de fonamentar-se en la segona conferència que pronuncià sobre les "Instituciones sociales convenientes a Menorca", en la qual deixà ben clar que les anomenades guarderies de pàrvuls eren una obra d'higiene social imprescindible. Hi havien de romandre els nens i nenes menors de sis anys durant tot el dia i, per tant, se'ls havia de proporcionar els àpats adients. Aquestes escoles s'havien de crear, segons ell, de bell nou: "Pero no basta para las necesidades de Mahón establecer la cantina escolar en una escuela de las

25. PÉREZ DE ACEVEDO, J. "El Analfabetismo...", p. 343-344.

26. PÉREZ DE ACEVEDO, J. "Instituciones sociales...", p. 202.

ya existentes; es preciso crear por completo la institución, construyendo edificio adecuado, pues no tenemos ninguno que reúna las condiciones que la higiene pedagógica exige imperiosamente.”²⁷ Aquestes escoles havien de suplir les anomenades de costura en què els obrers deixaven llurs fills quan anaven a treballar. Pérez de Acevedo pretenia que es creessin a Maó escoles per als nens menors de sis anys a imatge i semblança dels jardins d’infància de Fröebel, una de les experiències més duradores i exitoses de les quals, a l’Estat espanyol, fou la dirigida pel mestre Eugenio Bartolomé y Mingo a Madrid.²⁸ Tal com ell ens manifestà a l’abans esmentada conferència: “En muchas partes se han fundado instituciones como ésta que yo pretendo y recientemente se ha inaugurado con el nombre de *Casal d’infants* en Barcelona, nombre que puede traducir por Casa solariega ó Palacio de los niños. En la imposibilidad, ya señalada, de completar alguna escuela con una cantina, cual hace en Madrid la *Asociación de Caridad escolar*, se impone la construcción de un edificio en la que se obedezcan en absoluto todos los mandatos de la más escrupulosa higiene pedagógica y establecer la escuela según el sistema Fröebel llamado de los Jardines de la infancia. [...] Esta institución habría de dirigirla un patronato protegido por las entidades oficiales y por ellas vigilado si se quiere; pero con la libertad de acción necesaria para cumplir su cometido y en este patronato habría de figurar en primer término un médico, inspector constante de la salud de los niños y á cuyo dictamen se habrían de ajustar la alimentación y el horario escolar. Esta institución completa la obra de la *Gota de Leche*; como ella debe instalarse y funcionar; así podrá cumplirse la obra de preparar generaciones sanas y alegres en vez de desmadradas y tristes. Veo tan clara la urgencia de tal fundación que no quiero molestaros más sobre ella y más que en ninguna ocasión siento no poseer elocuencia que os moviera á su ejecución inmediata.”²⁹

A tall de conclusió

Pérez de Acevedo arribà a Maó en un moment molt particular com fou el la crisi viscuda amb la pèrdua de les colònies de Cuba i Filipines —que visqué de ben a prop, no debades ell havia estat fins aleshores vivint a Puerto Rico—, amb les conseqüències que això suposà per a la societat espanyola —i per a la menorquina en especial, en perdre el mercat cubà per a les exportacions— que marcaren el

27. *Ibidem*, p. 201.

28. Sobre Eugenio Bartolomé y Mingo, és de consulta obligada MOLERO PINTADO, A. *Bases para una Historia de la Educación Infantil en España. La figura de Eugenio Bartolomé y Mingo*. Alcalá de Henares: Universidad de Alcalá, 1999.

29. PÉREZ DE ACEVEDO, J. “Instituciones sociales...”, p. 203-204.

pensament, les idees, la cultura i el sentiment del que havia de ser l'Estat espanyol. En aquest moment fou quan la figura de l'intel·lectual José Pérez de Acevedo destacà en la vida menorquina, no debades fou en gran mesura gràcies als aires renovadors que de la seva mà arribaren a l'illa que s'acabarien per crear diverses institucions educatives populars que tot just hem assenyalat en aquest article. Atorgar a una sola persona aquest mèrit és totalment exagerat i fora de context, però sí que se li ha de reconèixer la importància en aquest procés associatiu i educatiu que es desenvolupà a Menorca, atès que fou la veu que propagà la necessitat de societats alienes a la intervenció oficial per tal de millorar les condicions formatives de les classes populars a la nostra illa, sempre des d'una visió liberal burgesa de la qüestió, al nostre parer. Fou, en definitiva, un propagador d'idees.

Des de les tribunes dels diversos ateneus i centres obrers advocà per una veritable coeducació que igualés homes i dones i difongué la necessitat de crear institucions educatives alienes a la intervenció de l'estat per donar resposta a les necessitats formatives de les classes populars i de llurs fills. En tots els seus discursos traspua una clara influència positivista, maçònica i krausoinstitucionista, amb una ferma voluntat de regenerar el país mitjançant l'educació. De fet, en alguns aspectes el seu pensament educatiu s'ha de considerar d'avançat per al seu temps a Menorca, com per exemple en la defensa que féu de la coeducació. A més, demanà també la construcció d'escoles de pàrvuls que funcionessin sota els postulats pedagògics de Fröebel, així com també la necessitat d'implantar les colònies escolars. Algunes d'aquestes iniciatives s'acabarien per implementar a casa nostra amb major o menor èxit.

En diversos escrits denuncià l'estat precari de l'educació primària. Considerava l'educació l'arrel fonamental sobre la qual s'havia d'arribar a la regeneració del país. Però aquesta regeneració no podia arribar sols amb la millora de l'educació primària, ja que s'havia de facilitar la possibilitat de llegir i escriure a tota la població. Per això eren necessàries institucions socioculturals des de les quals es pogués donar resposta a les necessitats formatives de la població i, per tant, desterar l'analfabetisme: s'hi havia de potenciar la lectura a través de la premsa, la qual considerava de cabdal importància per a la difusió de la cultura, atès que era el mitjà més fàcil i segur de difusió de la paraula escrita per a tota la població.

En definitiva, creiem que la figura de Pérez de Acevedo, injustament oblidada per la historiografia menorquina actual, és una de les més complexes i interessants de la història educativa de la Menorca de principis del segle XX i de cabdal importància per aprofundir en el coneixement i l'estudi de diverses iniciatives educatives de caràcter no oficial que durant aquells anys es portaren a terme, puix en fou un entusiasta propagador i col·laborador.